

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

УДК 37.015.31:796(477)''18/19''(043.5)

КОШЛЯК Михайло Анатолійович

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА
МОЛОДІ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ХХ СТОЛІТТЯ У
ВІТЧИЗНЯНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

РЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Кропивницький – 2026

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Центральноукраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка, Міністерство освіти і науки України.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Лазаренко Наталія Іванівна,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
професор кафедри початкової освіти;

доктор педагогічних наук, професор
Конох Анатолій Петрович,
Запорізький національний університет,
завідувач кафедри теорії та методики фізичної
культури і спорту;

доктор педагогічних наук, доцент
Лелека Віталій Миколайович,
Національний університет кораблебудування імені
адмірала Макарова,
завідувач кафедри фізичної культури та спорту.

Захист відбудеться «30» квітня 2026 року об 12:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 23.053.02 у Центральноукраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка за адресою: 25006, м. Кропивницький, вул. Шевченка, 1, зала засідань.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (25006, м. Кропивницький, вул. Шевченка, 1) та на сайті університету за адресою: <https://www.cuspu.edu.ua>.

Реферат розіслано «30» березня 2026 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Оксана АБРАМОВА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Впродовж останніх десятиліть українська історико-педагогічна наука зазнає складних і суперечливих змін: відбувається переосмислення усталених наукових парадигм та активний пошук нових теоретико-методологічних орієнтирів. Особливості цього процесу проявляються у розширенні фактографічної бази, посиленні наукового дискурсу, утвердженні плюралізму думок, суперечливості позицій і розмаїтті теоретичних висновків й наукових трактувань.

Одним із стратегічних завдань змісту освіти, визначених «Національною доктриною розвитку освіти в Україні у XXI ст.» (2002), «Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр.» (2012), Законами України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014) є оптимальне поєднання класичної спадщини та сучасних досягнень наукової думки, використання позитивних надбань національного педагогічного досвіду.

За таких умов зростає потреба в конструктивному переосмисленні нагромаджених педагогічною наукою знань з історії, теорії та практики виховання дітей та молоді в Україні в різні історичні періоди, збереженні та примноженні напрацювань попередніх поколінь науковців, запобіганні помилок і визначенні перспективних дослідницьких напрямів.

Одним із пріоритетних завдань сучасної системи освіти в Україні є виховання гармонійно розвиненої, фізично здорової особистості, що відповідально ставиться до власного здоров'я і здоров'я інших як до найвищої індивідуальної і державної цінності.

На актуальності проблеми фізичного виховання дітей і молоді, на її розв'язанні в нових соціально-економічних умовах наголошується в державних програмах «Освіта» («Україна XXI століття») (1993), «Фізичне виховання – здоров'я нації» (1998), Законі України «Про фізичну культуру і спорт» (1993), «Національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту» (2004), «Державній програмі розвитку фізичної культури і спорту» (2006), «Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012–2016 рр.» (2011), «Національній стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 р.» (2016) та ін.

Розвиток теорія і практика фізичного виховання дітей та молоді в Україні – це невід'ємна частина вітчизняного державотворення, складова національно-культурного відродження країни. Потреба розбудови національної системи фізичного виховання зумовила зростання зацікавлення до історико-педагогічних особливостей розвитку фізичного виховання дітей та молоді, педагогічної спадщини українських педагогів як

важливого джерела розвитку сучасної педагогічної теорії та практики тіловиховання.

У цьому контексті особливо важливими стають історіографічні дослідження, спрямовані не лише на вивчення вітчизняного педагогічного досвіду фізичного виховання дітей та молоді, а й його осмислення і переосмислення, врахування прорахунків і здобутків, адаптацію його конструктивних елементів до сучасних потреб.

У сучасній педагогічній науці існує низка досліджень, автори яких обґрунтовують історичні аспекти розвитку школи, освіти і педагогічної думки в Україні (О. Адаменко, Л. Березівська, О. Васюк, М. Гриценко, Н. Дічек, М. Євтух, П. Лузан, В. Майборода, Н. Побірченко, І. Стражнікова, О. Сухомлинська, Б. Ступарик, М. Ярмаченко та ін.).

Теоретичні і практичні аспекти розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини ХІХ – ХХ ст. розкривається в багатьох працях українських дослідників (Я. Боднар, С. Бугрій, А. Буценко, О. Вацеба, В. Вербицький, О. Винничук, Е. Вільчковський, О. Волошин, Л. Гаращенко, О. Гауряк, О. Гук, Г. Демеровська, Е. Дорошенко, В. Золочевський, М. Зубалій, М. Євтух, М. Карпенко, Т. Кравчук, О. Кречетов, М. Крук, В. Кульчицький, А. Кухтій, Є. Кучерган, М. Лук'янченко, С. Марчук, В. Мужичок, А. Окопний, Н. Пангелова, О. Півень, Р. Поліщук, Є. Приступа, Г. Приходько, О. Проніков, У. Проценко, І. Рощін, Л. Сливка, М. Солопчук, В. Спіцин, В. Старков, Б. Трофим'як, Ю. Тумак, М. Турянська, Ю. Черпак, О. Худолій, С. Філь, А. Цьось, Г. Шепеленко та ін.), у яких висвітлено ключові події та постаті українського фізичного виховання, історико-педагогічні особливості розвитку фізичного виховання дітей та молоді, основні етапи розвитку фізичної культури і спорту в Україні, історичні аспекти становлення та розвитку професійно-педагогічної підготовки вчительських кадрів з фізичної культури тощо.

Однак проблема розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини ХІХ – ХХ ст. у вітчизняному педагогічному дискурсі ще не була предметом цілісного дослідження. Водночас у цьому процесі були певні досягнення, які не втратили своєї наукової і практичної значущості та актуальності.

Доцільність нашого дослідження зумовлена також потребою розв'язання низки суперечностей:

– між нагромадженою вітчизняною історико-педагогічною наукою великої кількості праць з історії розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини ХІХ – ХХ ст. та відносно невисоким рівнем їх систематизації, проблемно-тематичного, комплексного аналізу;

– між сучасним рівнем опрацювання теоретико-методологічних основ історіографії української педагогічної науки та необхідністю їх перегляду й удосконалення з огляду на зміну наукових парадигм, освітні трансформації та нові соціокультурні виклики;

– між виявленими відмінностями в рівні дослідженості окремих аспектів теорії й практики фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст. та необхідністю їх наукового осмислення;

– між недостатнім ознайомленням педагогів-практиків з історичним досвідом фізичного виховання дітей й молоді та доцільністю його творчого використання в практиці сучасних закладів освіти.

Отже, актуальність проблеми, недостатня її розробленість у педагогічній науці та необхідність усунення виявлених суперечностей зумовили вибір теми дослідження – **«Теорія і практика фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX століття у вітчизняному педагогічному дискурсі».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до науково-дослідної теми кафедри педагогіки та менеджменту освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (нині кафедра освітніх наук Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка) «Соціально-професійне становлення особистості» (реєстраційний № 0116U003481). Тему дослідження затверджено на засіданні вченої ради Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 5 від 01 грудня 2025 р.).

Мета дослідження – розкрити й цілісно охарактеризувати історико-педагогічні дослідження вітчизняних учених щодо розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Обґрунтувати теоретико-методологічні засади та поняттєво-категорійний апарат дослідження.

2. Окреслити історіографію проблеми та джерельну базу дослідження.

3. Здійснити періодизацію розвитку історико-педагогічних досліджень теорії і практики фізичного виховання дітей та молоді в Україні досліджуваного періоду.

4. Схарактеризувати особливості нагромадження наукових знань про розвиток фізичного виховання дітей та молоді та проаналізувати дослідження з окремих напрямів фізичного виховання.

5. Узагальнити праці вітчизняних учених, присвячені освітній діяльності та творчому доробку педагогічних персоналій, які здійснили вагомий внесок у розвиток фізичного виховання дітей та молоді.

6. Розкрити історико-педагогічні рефлексії щодо становлення та розвитку професійної підготовки вчителів фізичної культури.

Об'єкт дослідження – теорія і практика фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст.

Предмет дослідження – історико-педагогічні дослідження розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють історико-педагогічні дослідження, опубліковані впродовж другої половини XIX – початку XXI ст., у яких висвітлено історію розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні у другій половині XIX – XX ст. Визначення *нижньої хронологічної межі* – 50–60-ті рр. XIX ст. – зумовлено тим, що саме в цей період відбувається народження нових педагогічних ідей, концепцій, які виникали внаслідок низки економічних та освітніх реформ та активізували громадсько-педагогічні ініціативи, що призвели до розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні. *Верхня хронологічна межа* (з 90-х рр. XX ст. – початок XXI ст.) – обґрунтовується соціально-економічними та політичними зрушеннями, які відбулися в українській державі в 90-ті рр. XX ст. – на початку XXI ст. та фіксує сучасний стан дослідження проблеми, нову методологію досліджень та національну спрямованість наукових досліджень з історії розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні у другій половині XIX – XX ст.

Концептуальні засади дослідження. Концепція дослідження полягає в реконструкції цілісного історіографічного аналізу теорії і практики фізичного виховання дітей та молоді в Україні у другій половині XIX – XX ст., що відображено в історико-педагогічній та різнопрофільній літературі, яка з'явилася в Україні у другій половині XIX – на початку XXI ст. Реалізація цієї концепції передбачає вивчення теоретико-методологічних, інституційних та інших аспектів розвитку історіографічного процесу за різних періодів.

Особливості вітчизняної історії другої половини XIX – XX ст. зумовили застосування хронологічного підходу для з'ясування історико-педагогічних досліджень вчених щодо теорії і практики фізичного виховання дітей та молоді в Україні в окреслений період та виокремлення чотирьох основних періодів: становлення (друга половина XIX – 1917 р.); міжвоєнний (1918–1930-і рр.); тоталітарний (1940–1980-і рр.); модернізаційно-плюралістичний (1991 р. – початок XXI ст.).

Генералізуюче положення дисертації полягає в тому, що в кожний із вищезазначених періодів має свої суттєві відмінності в характері підходів до історико-педагогічного дискурсу, у змісті та напрямках досліджень різних теоретичних й практичних аспектів розвитку фізичного виховання дітей та

молоді в Україні, які зумовлені історичним контекстом, соціально-економічними, суспільно-політичними та соціально-культурними реаліями тих часів, коли здійснювалися дослідження. Особливого значення набуває аналіз освітніх парадигм властивих цим періодам. З їх зміною відбулися трансформації у наукових пошуках учених.

Концепція дослідження ґрунтується на твердженні про те, що виокремлені періоди та особливості наукових пошуків дослідників на кожному з них, дають підстави для цілісного й системного представлення теорії й практики фізичного виховання дітей та молоді в Україні у другій половині XIX – XX ст.

Методологічну основу дослідження становить комплекс наукових підходів до вивчення теорії і практики фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст. у вітчизняному педагогічному дискурсі, необхідних для проведення ретроспективного аналізу: *загальнонаукові методологічні підходи: парадигмальний* (допоміг висвітлити логіку розвитку проблеми фізичного виховання дітей та молоді в Україні в конкретних історичних умовах за різних ідеологічних парадигм, суспільно-виховних ідеалів), *системний* (уможливив цілісний розгляд історико-педагогічних досліджень розвитку теорії й практики фізичного виховання дітей та молоді в Україні у другій половині XIX – XX ст. в єдності з суспільно-політичними та науково-педагогічними детермінантами), *синергетичний* (дав змогу по-новому розкрити науково-педагогічне знання про систему фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст., враховуючи багатовимірність, поліфонічність пізнаваних процесів), *культурологічний* (дозволив розглянути розвиток фізичного виховання дітей та молоді в Україні в окреслений хронологічними межами дослідження як явище суспільної культури, як результат накопиченого суспільного досвіду), *аксіологічний* (допоміг виявити ціннісно-сміслові орієнтири в історико-педагогічному дискурсі проблеми фізичного виховання дітей та молоді в Україні у досліджуваній період); *конкретно-наукові методологічні підходи: історіографічний* (дав змогу проаналізувати основні джерела та історико-педагогічні дослідження вчених із розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст., написані в різні періоди вітчизняної історії), *герменевтичний* (допоміг зрозуміти та інтерпретувати змістовий і смисловий аспекти історико-педагогічних досліджень розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст.), *історичної реконструкції педагогічного знання* (дав змогу виявити динаміку наукової думки в її зумовленості внутрішніми і зовнішніми чинниками різної природи щодо проблеми фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини

XIX – XX ст.), *історико-національний* (дозволив проаналізувати національний досвід фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст. в контексті соціально-політичного розвитку країни, соціокультурних традицій української освіти й історії розвитку педагогічної думки).

Означені підходи ґрунтуються на сукупності методологічних *принципів*: історизму, єдності історичного й логічного, об'єктивності й усебічності, цілісності, наступності й спадкоємності, міждисциплінарності.

Теоретичну основу дослідження становлять: праці: з теоретико-методологічних засад сучасних історико-педагогічних досліджень (О. Адаменко, А. Боднар, Л. Ваховський, С. Гончаренко, Н. Гупан, Н. Дічек, І. Зязюн, В. Кремень, В. Курило, В. Луговий, О. Сухомлинська, Д. Ягофарова та ін.); з проблем становлення й розвитку системи освіти та педагогічної думки в Україні (Л. Березівська, М. Гриценко, Н. Гупан, Н. Дем'яненко, М. Євтух, Т. Завгородня, І. Зайченко, Г. Іванюк, Є. Коваленко, Н. Кузьменко, М. Левківський, О. Любар, В. Майборода, О. Микитюк, І. Стражнікова, Б. Ступарик, Г. Троцко, М. Ярмаченко та ін.); з історичного розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні (О. Вацеба, Е. Вільчковський, М. Зубалій, І. Іваній, А. Конох, Т. Круцевич, Н. Лазаренко, В. Лелека, Г. Малка, Г. Наталов, М. Пантюк, Є. Приступа, Г. Приходько, В. Прядченко, І. Рошін, Л. Сергієнко, Ю. Теппер, О. Худолій, Є. Чернова, Ю. Черпак, Б. Шиян та ін.).

У ході дослідження використано комплекс **методів**: *загальнонаукові* – аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, порівняння, ретроспекція – стали основними засобами вивчення різноманітних історико-педагогічних досліджень вітчизняних учених із розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст.; *історико-педагогічні* – *нарративний* – дав можливість упорядкувати та відобразити розмаїття історико-педагогічних інтерпретацій генези фізичного виховання дітей та молоді в Україні у досліджуваній період; *історико-структурний* – забезпечив розробку структури дослідження, можливість систематизувати історико-педагогічні праці з різних напрямів розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні, діяльності окремих педагогічних постатей, які здійснили вагомий внесок у розвиток фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст.; *історико-компаративістський* – застосовувався для порівняння й зіставлення, виявлення загального і особливого в історико-педагогічних дослідженнях вітчизняних учених щодо проблеми розвитку теорії й практики фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст.

Джерельну базу дослідження становлять:

– документи, що регулювали систему освіти в Україні в досліджуваний період (підзаконні нормативно-правові акти (постанови) тощо) та визначали особливості розвитку фізичного виховання дітей та молоді;

– архівні матеріали Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (м. Київ);

– праці громадських діячів, педагогів другої половини ХІХ – ХХ ст., у яких розкриваються питання фізичного виховання дітей та молоді;

– монографії та дисертації, які є основним інформативним джерелом реконструкції історіографічного процесу з нагромадження наукових знань про теоретичні й практичні аспекти фізичного виховання дітей та молоді в Україні в означений період;

– узагальнювальні праці, що розкривають генезу фізичного виховання дітей та молоді в Україні, колективні видання;

– дидактичні джерела: навчальні посібники, підручники; навчальні програми, плани;

– матеріали центральних та регіональних періодичних видань: «Багаття», «Вісник фізичної культури», «Життя і знання», «Киянин», «Краса і сила», «Молоде життя», «Наш світ», «Наша школа», «Рідна школа», «Світ молоді», «Спорт», «Сокільські Вісти», «Спортові Вісти», «Старт», «Теорія і практика фізичного виховання та спорту», «Фізкультурник України», «Фізкультура і спорт», «Шлях молоді», «Шлях освіти», «Українська школа», «Український Пласт», «Українське юнацтво», «Учитель», «Учительське слово» та ін.

Для пошуку джерел опрацьовано матеріали фондів Національної бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України, Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. Сухомлинського, Державної науково-технічної бібліотеки, Національної Парламентської бібліотеки України, науково-довідкової бібліотеки Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), бібліотеки Національного університету фізичного виховання і спорту України (м. Київ).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

– цілісно схарактеризовано історико-педагогічні дослідження розвитку теорії й практики фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини ХІХ – ХХ ст. з позицій парадигмального, системного, синергетичного, культурологічного, аксіологічного, історіографічного, герменевтичного, історичної реконструкції педагогічного знання, історико-національного підходів; обґрунтовано періодизацію історіографічного процесу, що охоплює такі чотири основні періоди: становлення (друга

половина XIX – 1917 р.); міжвоєнний (1918–1930-і рр.); тоталітарний (1940–1980-і рр.); модернізаційно-плюралістичний (1991 р. – початок XXI ст.), кожний з яких відображає тенденції нагромадження наукових знань щодо розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст.; проаналізовано наукові розвідки з окремих напрямів проблеми; узагальнено дослідження, присвячені освітній діяльності та творчому доробку педагогічних персоналій, які здійснили вагомий внесок у розвиток фізичного виховання дітей та молоді в Україні; розкрито рефлексії вітчизняних учених щодо становлення та розвиток професійно-педагогічної підготовки вчительських кадрів з фізичної культури в Україні в досліджуваній період;

– *уточнено* поняття «фізичне виховання», «фізична культура», «здоров'язбереження», «фізкультурно-масова робота», «історіографія», «історія вітчизняної педагогічної думки», «вітчизняний педагогічний дискурс», «педагогічні персоналії»; уявлення про творчість громадських діячів і педагогів, діяльність яких була пов'язана з розвитком фізичного виховання дітей та молоді в Україні і є ще малодослідженою;

– *подальшого розвитку набули* конкретизація критеріїв, принципів добору та класифікації джерел з історіографії педагогічної науки; наукові підходи до з'ясування ступеня дослідженості історіографічних проблем та принципів групування пов'язаних з нею наукових публікацій; уявлення про розвиток фізичного виховання в Україні в досліджуваній період.

До наукового обігу введено широке коло архівних матеріалів, історико-педагогічних досліджень другої половини XIX – XXI ст., що стосуються розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що фактологічний матеріал, теоретичні положення й науково обґрунтовані висновки дослідження щодо теорії і практика фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст. у вітчизняному педагогічному дискурсі можуть бути використані для визначення стратегічних орієнтирів розвитку системи освіти в Україні. Систематизовані та узагальнені положення, фактологічний матеріал, джерельна база дослідження можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історії педагогіки, історії України, джерелознавства; для розширення та оновлення змісту навчальних курсів «Педагогіка», «Педагогіка фізичного виховання», «Виховні та дидактичні концепції в історичному вимірі», «Історія вищої школи», «Педагогічна персоналія в історико-педагогічному дослідженні», «Актуальні зарубіжні та вітчизняні освітні концепції», «Історія фізичної культури», «Історія наукової думки у фізичній культурі»; при укладанні підручників, посібників із теорії та історії педагогіки, історії української фізичної культури і спорту, теорії та методики фізичного

виховання, при розробці спецкурсів і спецсеінарів, при здійсненні керівництва курсовими й кваліфікаційними роботами.

Результати дисертаційної роботи *впроваджено* в освітній процес, Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (довідка № 25/05 від 10 листопада 2025 р.), Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-777 від 11 листопада 2025 р.), Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 63-н від 17 листопада 2025 р.), Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/36 від 26 листопада 2025 р.), Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (довідка № 01-01-296 від 27 листопада 2025 р.).

Особистий внесок автора в працях, опублікованих у співавторстві. У працях, опублікованих у співавторстві, здобувачу належить: у статтях, які індексуються в наукометричних базах: «Innovative dimension of effectiveness in physical education student learning (співавтори: Dzhurynskyi P., Broiakovskyi O., Tsviakh O., Turchak A., Zalizniak A, англійською) автором доведено доцільність використання інноваційних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців з фізичної культури та спорту (авторський внесок – 35 %); «Physical education of students in the conditions of distance education» (співавтори: Babachuk Y., Mysiv V., Rodikov V., Ivanenko O., англійською) дисертантом обґрунтовано важливість професійно-прикладної фізичної підготовки та загальної спеціальної фізичної підготовки студента, проаналізовано методи та прийоми в умовах дистанційного навчання, які змінюють відношення студентів до свого здоров'язбереження (авторський внесок – 35 %); «La educación física como herramienta para la intervención social. Experiencias, escenarios comunitarios y posibilidades» (співавтори: Asauliuk I., Lisenchuk G., Kindrat V., Prudivus N., іспанською) здобувачем описано трансформаційний потенціал фізичного виховання як важливий інструмент для цілей соціального втручання (авторський внесок – 35 %); у статті в матеріалах науково-практичних конференцій: «Experience of the past, formation of the future: a dynamic history of student-centered education» (співавтори: Kozar Y, Kiriachok M., Poplavska S., Chernenko O., англійською) автором розкрито сучасний дискурс щодо педагогічних підходів студентоцентрованої освіти в контексті вищої освіти (авторський внесок – 25 %).

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження апробовано на науково-практичних конференціях різного рівня, зокрема:

міжнародних – «Proceedings of 11th SWS International Scientific Conference on Social Sciences» (Албена, Болгарія, 2024), «Розвиток

професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності» (Тернопіль, 2024), «Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи» (Суми, 2025), «Science in the modern world: innovations and challenges» (Торонто, Канада, 2025), «Педагогічна майстерність майбутнього вчителя: поступ, становлення, удосконалення і зростання» (Полтава, 2025).

всеукраїнських – «Фізичне виховання і спорт в закладах освіти на сучасному етапі: стан, напрямки та перспективи розвитку» (Кропивницький, 2024), «Європейське майбутнє: філософсько-освітні студії» (Херсон, Хмельницький, 2024), «Історія та філософія освіти в незалежній Україні: виміри історичної пам'яті (український і зарубіжний дискурси)» (Київ, 2024), «Новації, практики та перспективи розвитку фізичної культури і спорту» (Кропивницький, 2024), «Філософія Григорія Сковороди: педагогіка і політика самопізнання» (Харків, 2024), «Новації, практики та перспективи розвитку фізичної культури і спорту» (Кропивницький, 2025).

Публікації. Результати дисертаційної роботи висвітлено в 22 наукових працях, які відображають основні результати дослідження (19 – одноосібних), з яких: 3 статті у наукових виданнях, що входять до бази Web of Science Core Collection або Scopus, 18 статей у наукових виданнях, внесених до Переліку наукових фахових видань України, 1 розділ у колективній монографії. У 11 працях, додатково відображено наукові результати докторської дисертації, з них: 11 тез у матеріалах науково-практичних конференцій.

Кандидатську дисертацію на тему «Категорія соціальна зрілість особистості у науково-педагогічних дослідженнях (30-ті роки XX – початок XXI століття» зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки захищено в 2019 році. Її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (всього 560 найменувань) та додатків. Загальний обсяг роботи – 480 сторінок, із них 383 сторінки основного тексту. Робота містить 2 таблиці та 7 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження та її зв'язок з науковими програмами, планами і темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження; обґрунтовано концептуальні, методологічні та

теоретичні засади дослідження; окреслено методи та джерельну базу дослідження; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів та подано відомості про впровадження результатів наукового пошуку; схарактеризовано особистий внесок автора у роботах, опублікованих у співавторстві; подано відомості про апробацію результатів дослідження; наведено структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – **«Теоретико-методологічні основи дослідження»** – проаналізовано концептуальні засади дослідження, уточнено ключові поняття, здійснено аналіз джерельної бази, обґрунтовано основні періоди розвитку історико-педагогічних досліджень проблеми фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини ХІХ – ХХ ст.

Діалектика предмета пізнання, яким визначено історико-педагогічні дослідження розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини ХІХ – ХХ ст. полягала у виявленні тенденцій розвитку історико-педагогічного знання у взаємодії з іншими явищами. Тенденції теорії і практики фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини ХІХ – ХХ ст. тлумачимо як найбільш характерні напрями розвитку історико-педагогічного дослідження та прагнення розвиватися по шляху втілення найбільш перспективних ідей і збагачення вітчизняного досвіду фізичного виховання підростаючого покоління.

Концепція нашого дослідження сприймається як головна ідея, єдиний, визначальний задум, що орієнтує на остаточний результат і базується на загальнонаукових та конкретно-наукових підходах.

До першої групи загальнонаукових підходів включаємо: парадигмальний, системний, синергетичний, культурологічний, аксіологічний підходи.

Друга група конкретно-наукових підходів передбачає рефлексію наукового знання за допомогою історіографічного, герменевтичного, історичної реконструкції педагогічного знання, історико-національного підходів.

Реалізуючи специфічні можливості, взаємодоповнюючи один одного, вони покликані забезпечити якість і скоординованість різних рівнів методологічної рефлексії досліджуваного об'єкта.

Кожен з визначених підходів має свій унікальний потенціал, завдяки чому ці підходи не є альтернативою один одному та спрямовані на вирішення різних дослідницьких завдань. Зокрема, вони дозволяють виявити і розкрити поліструктурну природу й функціональний план педагогічного знання в аспекті його теоретичних і практичних характеристик. Дають можливість розглянути логіку й особливості взаємозв'язку та генезису різних форм педагогічного знання, розкрити

співвідношення і відтворити механізми взаємозв'язку внутрішніх (внутрішньонаукових) і зовнішніх (соціокультурних) причин у ході реального процесу розвитку педагогічного знання. Допомагають виявити труднощі та обґрунтувати шляхи дослідження розвитку історико-педагогічного процесу та педагогічного знання в його структурі тощо.

В основу обґрунтування системи методологічних принципів вивчення історико-педагогічного процесу було покладено підхід, відповідно до якого дослідницькі засоби мають забезпечити, по-перше, точність реалізації обраних методологічних підходів, а по-друге, можливість вирішення методологічних і теоретичних проблем, актуальних для сучасного етапу розвитку історико-педагогічної науки.

У результаті теоретичного аналізу було встановлено такі взаємопов'язані методологічні принципи: історизму, єдності історичного й логічного, об'єктивності, усебічності й цілісності, наступності, спадкоємності вивчення історико-педагогічних процесів і явищ, розгляді проблеми у ретроспективі, забезпеченні міждисциплінарних та внутрішньопредметних зв'язків, що відображають основоположні ідеї наукового дослідження.

Обґрунтовано сутність та виявлено ознаки спорідненості та відмінності базових понять дослідження – «фізичне виховання», «фізична культура», «здоров'язбереження», «фізкультурно-масова робота», «історіографія», «історія вітчизняної педагогічної думки», «вітчизняний педагогічний дискурс», «педагогічні персоналії».

Встановлено, що розвиток такого феномену, як «фізичне виховання», почався давно і йшов безперервно, змінюючись періодами піднесення з більш інтенсивного на менш інтенсивний. Фізичне виховання розглядаємо як складову загального виховання; соціально-педагогічний процес, спрямований на зміцнення здоров'я і загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок і вмінь.

Проведене дослідження є історіографічним за своїм предметом. У нашій роботі ми виходимо з розуміння історіографії проблеми фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст. як сукупності світоглядних ідей, наукових теорій, принципів, функцій та методів відображення у різновидових джерелах суті основних тенденцій, які зумовлюють розвиток цього процесу.

Ключовою одиницею понятійно-термінологічного апарату нашого дослідження є вітчизняний педагогічний дискурс. Це поняття розглядаємо як сукупність наукових, освітніх і суспільно значущих текстів, ідей, концепцій та комунікативних практик, що сформувалися в межах національного (українського) освітнього простору й відображають

особливості розвитку педагогічної думки, теорії та практики фізичного виховання дітей та молоді в Україні.

Історіографія проблеми дослідження ґрунтується на вивченні історико-педагогічних джерел, які є результатом соціальної дійсності, що містить інформацію у вигляді знакової системи про суспільні процеси виховання і навчання, котра закріплює її і включає в систему історико-педагогічних знань.

Основу джерельної бази дослідження склали: документи, що регулювали систему освіти та визначали особливості розвитку фізичного виховання дітей та молоді в досліджуваній період (підзаконні нормативно-правові акти (постанови) залежно від суб'єктів, які їх видали тощо); архівні документи; праці громадських діячів, педагогів другої половини XIX – XX ст., у яких розкриваються питання фізичного виховання дітей та молоді; монографії та дисертації, які є основним інформативним джерелом реконструкції історіографічного процесу з нагромадження наукових знань про теоретичні й практичні аспекти фізичного виховання дітей та молоді в Україні в означений період; дидактичні джерела (навчальні посібники, підручники); навчальні програми, плани; узагальнювальні праці, що розкривають генезу фізичного виховання дітей та молоді в Україні, колективні видання; матеріали періодичних видань. Кожна з груп джерел має власні змістові, інформаційні та інші характерні риси й виконує особливу функцію у формуванні та накопиченні наукового знання про історичний розвиток фізичного виховання дітей та молоді в Україні у другій половині XIX – XX ст.

Класифікацію джерельної бази дослідження було здійснено з урахуванням його предметної специфіки, а також напрацювань історико-педагогічної науки й досягнень історичного джерелознавства. Незважаючи на певну умовність і недосконалість, така схема дає змогу достатньо повно відобразити інформаційний потенціал різних груп історіографічних джерел, а також врахувати специфіку й закономірності розвитку історіографічного процесу у вітчизняній педагогіці. Це, своєю чергою, створює належні передумови для послідовного та системного вирішення поставлених у дослідженні завдань.

Проаналізовані в дисертації праці систематизувались за такими основними підходами: хронологічним, проблемно-тематичним, персоніфікованим.

Особливості вітчизняної історії другої половини XIX – XX ст. зумовили застосування хронологічного підходу для з'ясування історико-педагогічних досліджень вчених щодо розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні та виокремлення відповідних періодів.

Для аналізу й систематизації масиву історико-педагогічних досліджень з проблеми розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні у другій половині XIX – XX ст. використано проблемно-тематичний підхід, який дозволив, у залежності від зміни освітніх парадигм у відображенні історіографічних процесів, що значною мірою визначалися політико-суспільними трансформаціями в країні, у роботі розглянути рефлексії вітчизняних учених про розвиток фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст. та висвітлити історико-педагогічні дослідження з окремих напрямів проблеми, здійснити історико-педагогічний аналіз досліджень, присвячених освітній діяльності та педагогічному доробку вчених, які зробили вагомий внесок у розвиток фізичного виховання дітей та молоді в Україні, узагальнити праці вітчизняних учених щодо становлення та розвитку професійно-педагогічної підготовки вчительських кадрів з фізичної культури в Україні в досліджуваній період.

Застосування персоніфікованого підходу дозволило прослідкувати процеси розвитку вітчизняного історико-педагогічних дискурсу щодо вивчення творчої спадщини громадських діячів, педагогів-просвітителів досліджуваного періоду та розкрити їхній внесок у генезу проблеми фізичного виховання дітей та молоді в Україні.

Аналіз ступеня розробленості теми дисертації свідчить про відсутність спеціальних історіографічних праць, безпосередньо присвячених цій проблематиці, а також про фрагментарність і недостатню цілісність вивчення рівня наукового осмислення окремих педагогічних питань, що входять до її предметного поля. Водночас суспільна значущість і наукова актуальність теми зумовлюють необхідність здійснення комплексного аналізу напрацювань дослідників різних періодів щодо теорії і практика фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст.

Опрацювання джерел крізь призму узагальнення теоретичних і методологічних підходів дослідників до висвітлення проблеми становлення та розвитку теорії й практики фізичного виховання дітей і молоді дало змогу впорядкувати їх у вигляді періодизації, обґрунтованої чіткими критеріями. Як основний критерій визначено еволюцію історіографічних парадигм у трактуванні гуманітарних процесів, що значною мірою зумовлювалися суспільно-політичними змінами в державі.

Відповідно до цього виділено чотири основні періоди: становлення (друга половина XIX – 1917 р.); міжвоєнний (1918–1930-і рр.); тоталітарний (1940–1980-і рр.); модернізаційно-плюралістичний (1991 р. – початок XXI ст.). Кожний з яких у відповідності до встановлених хронологічних меж має конкретні особливості та тенденції розвитку,

суттєві відмінності в характері підходів до історико-педагогічного дискурсу, у змісті та напрямках досліджень різних теоретичних й практичних аспектів розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні, які зумовлені соціально-економічними, суспільно-політичними та соціокультурними реаліями тих часів, коли здійснювалися дослідження.

Встановлено, що у перший період (друга половина XIX – 1917 р.) – переважали праці, у яких подавався загальний аналіз існуючої системи освіти, огляд фактів життя, змісту і напрямів творчості освітніх діячів та їхньої ролі у розвиток фізичного виховання дітей та молоді. Педагогічні дослідження того часу здебільшого зосереджувалися на описі існуючих практик, підготовці навчальних програм і пропаганді фізичних вправ як важливої складової фізичного виховання. Цей період також ознаменувався появою низки наукових праць, де проблеми фізичного виховання дітей і молоді розглядалися в органічній єдності з питаннями національного патріотичного виховання.

Другий період (1918–1930-і рр.) – незважаючи на його нетривалість та складні суспільно-політичні обставини, характеризується пошуком наукових підходів та організація фізичного виховання дітей та молоді. Цей період відзначається інтенсивним накопиченням знань і розвитку наукової інформації про фізичне виховання. На цьому етапі вивчалися питання методики проведення занять, організації спортивних секцій і гуртків, а також формування державної політики у сфері фізичної культури; з'являються національно зорієнтовані публікації, у яких обґрунтовується необхідність поширення фізичної культури, заснованої на народних традиціях; розробляються перші комплексні педагогічні концепції, що поєднують фізичний розвиток із моральним, інтелектуальним і соціальним вихованням.

Третій період (1940–1980-і рр.) – характеризується розширення наукових досліджень, у яких фізичне виховання дітей і молоді в Україні розглядається у комплексі соціально-педагогічних, психологічних і медико-біологічних чинників. Активно впроваджуються нові методики, експериментальні дослідження. Розвиваються дослідження з адаптації фізичного виховання до потреб різних груп учнів і розвитку різноманітних форм спортивної та оздоровчої діяльності. Здійснюється пошук оптимальних, стабільних варіантів навчальних планів і програм, наукове обґрунтування складових теоретичної та методичної підготовки майбутніх учителів фізичної культури. Водночас цей період характеризується обмеженим доступом до архівних джерел та посиленні ролі цензури.

Встановлено, що пошук нових методологічних підходів на початку 90-х рр. XX ст. зумовив збільшення фактографічної бази; відкритість і

доступність архівних джерел уможливили істотну інтенсифікацію науково-дослідницького процесу.

Четвертий період (1991 р. – початок ХХІ ст.) – характеризується зростанням кількості ґрунтовних наукових розвідок, у яких усебічно висвітлено різні історико-педагогічні аспекти розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні у другій половині ХІХ – ХХ ст., досліджено проблему фізичного виховання в творчому доробку українських педагогів, розглянуто особливості професійної підготовки вчителів фізичної культури.

У другому розділі – **«Дослідження вченими теорії і практики фізичного виховання дітей та молоді у вітчизняній педагогіці другої половини ХІХ – ХХ століття»** – здійснено історіографічний огляд становлення та розвитку вітчизняної системи фізичного виховання у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., виявлено особливості нагромадження знань щодо теоретичних та практичних аспектів фізичного виховання дітей та молоді міжвоєнного періоду, узагальнено наукові інтерпретації історичного розвитку фізичного виховання у другій половині ХХ ст.

З'ясовано, що у другій половині ХІХ – на початку ХІХ ст. в історії вітчизняної педагогічної думки відбулися значні суспільні, економічні перетворення, зміни у галузі культури, освіти. Зокрема посилювався інтерес до фізичної культури як частини загальної культури. На цьому етапі спостерігалися процеси визнання фізичної культури як доцільного навчального предмета, вивчення різних видів спорту з метою їх запозичення і впровадження у практику вітчизняного фізичного виховання. Ідея широкого залучення молоді до фізичної культури і спорту призвела до створення й поширення мережі спортивних організацій, які були носіями фізичного виховання як необхідного елементу національної культури.

У досліджуваній період у вітчизняній теорії фізичного виховання розпочався поступовий процес формування системи організаційних форм. Слід підкреслити, що акцент на необхідності зміцнення здоров'я учнівської молоді спонукав учених до обґрунтування та впровадження в практику передусім форм активного відпочинку, основне завдання яких полягало у зміцненні здоров'я учнів та відновлення організму дитини від втоми, отриманої у процесі розумової діяльності.

У реалізації завдань фізичного виховання в шкільній і позашкільній практиці другої половини ХІХ – початку ХХ ст. чітко прослідковується два напрямки: урядовий і громадський, які принципово відрізнялися запроваджуваними методами та прийомами.

Таким чином, цей період позначився такими тенденціями та особливостями: проблема фізичного виховання дітей та молоді почала розглядатися на державному рівні, актуалізувалося питання підвищення

фізичної активності дітей та молоді, зміцнення їхнього здоров'я, запроваджувалася популяризація різних видів спорту (світових і національних).

Аналіз джерел цього періоду засвідчує, що на цьому етапі властивим стало наукове обґрунтування значення фізкультури і спорту для загального розвитку молоді. Переважали праці, які містили загальний аналіз існуючої системи освіти, огляд фактів життя, змісту та напрямів діяльності освітніх діячів, а також висвітлювали їхню роль у розвитку фізичного виховання дітей і молоді. Педагогічні дослідження того часу здебільшого зосереджувалися на описі існуючих практик, підготовці навчальних програм і пропаганді фізичних вправ як важливої складової фізичного виховання, поширення західноєвропейських методик фізичного виховання. Цей період також ознаменувався появою низки наукових праць, де проблеми фізичного виховання дітей і молоді розглядалися в органічній єдності з питаннями національного патріотичного виховання. З'являються перші періодичного видання, спеціально присвячені питанням фізичного виховання дітей та молоді, на сторінках яких висвітлювалися актуальні суспільні проблеми того часу, а саме: пропагувався здоровий спосіб життя серед різних груп населення, обговорювалися педагогічні, психологічні, медичні та філософські аспекти національної системи фізичного виховання і розвитку спорту, роль школи і сім'ї в реалізації його завдань, напрями діяльності передової української громадськості щодо реалізації завдань фізичного виховання.

Фізична культура почала трактуватися вже не як комплекс окремих вправ, а ширше – із включенням санітарно-гігієнічного забезпечення та системи заходів для підтримки фізичної активності людини. Фізичне виховання дітей почали розглядати як важливу складову формування особистості, яка не лише забезпечує нормальну життєдіяльність, а й сприяє духовному зміцненню, запобігає нервовим і розумовим перевантаженням. У цьому контексті велика увага приділялася обговоренню змісту, методів і форм організації фізичного виховання.

В історико-педагогічних джерелах зацентровано увагу, що у цей період в Україні виникли перші спортивні товариства, гуртки та організації, які популяризували фізичну культуру, поширювали наукові знання про різні види спорту та залучали до занять спортом молодь і юнацтво. Для цього етапу властивим було національне спрямування фізкультурно-масових об'єднань, і спортивних у тому числі. Спортивні організації були носіями фізичного виховання як необхідного елементу національної культури. Фізичне оздоровлення населення стало розглядатися як загальнонаціональна справа. Саме ці структури забезпечили перехід від стихійних форм фізичного виховання до впорядкованої, системної

діяльності та заклали підвалини позашкільної роботи з молоддю. Аналізуючи методи й організаційні форми їхньої діяльності, науковці з різних позицій аргументують масовий характер фізкультурно-спортивного руху, підкреслюючи його значення для становлення професійного спорту й поширення оздоровчої роботи серед молодого покоління.

До негативних тенденцій в організації фізкультурно-масової роботи з молоддю у цей період дослідники відносять недостатню участь громадськості у справі фізичного виховання, що призводила до швидкого розпаду спортивних об'єднань, формальний контроль керівництва навчальних закладів за організацією фізкультурно-масової роботи з молоддю, а також відсутність фахівців-педагогів, здатних професійно організувати цю діяльність.

Проведений аналіз широкого кола історико-педагогічних джерел з досліджуваної проблеми свідчить, що українські науковці зробили вагомий внесок у дослідження цієї проблеми. Дослідники простежують трансформації, що відбулися другій половині XIX – на початку XX ст. у середовищі педагогів і громадськості щодо осмислення фізичного виховання дітей та молоді, розглядають еволюцію фізичного виховання крізь призму організаційного оформлення фізкультурно-масової роботи з молоддю, розвитку спортивного руху в Україні, розкривають роль спортивних організацій і товариств у розвитку фізкультурно-масової роботи, що популяризували фізичну культуру та поширювали наукові знання про різні види спорту, залучаючи до занять молодь і юнацтво.

Вагомий інтерес у контексті нашого дослідження становить міжвоєнний період (1918–1930-і рр.). Науковий пошук засвідчив, що саме у цей період відбулися суттєві перетворення в системі фізичного виховання молоді. Фізичну культуру запровадили як обов'язковий навчальний предмет у розкладах усіх освітніх закладів, а також було створено перші навчальні програми з цієї дисципліни. Водночас загальні зміни в організації спортивно-масової роботи з молоддю та розвитку системи фізичного виховання зберігали виразну військово-прикладну спрямованість.

На цьому етапі продовження отримала тенденція централізації управління фізичним вихованням дітей та молоді. Фізкультурна робота набувала все більше масового характеру: виробнича і гігієнічна гімнастика, групи здоров'я, туризм, спортивні клуби, спартакіади, табори. Обов'язковою стала ідеологічна основа фізичної культури і масових спортивних заходів для молоді, паралельне управління фізкультурно-масовою роботою з боку держави і громадськості, забезпечення планового характеру розвитку фізкультурно-масової роботи з молоддю та посилення державної централізації її управління наприкінці цього етапу. У цей період відбулася стабілізація фізичного виховання, прийняття комплексів ГПО та

БГТО (для шкільного віку), які завершили формування тогочасної системи фізичного виховання.

Отже, міжвоєнний період позначився такими тенденціями та особливостями: висувалися завдання запровадження фізичної культури як навчального предмета, розробки масового самодіяльного фізкультурного руху, залучення до фізичної культури учнівської молоді, акцент на ідеологічну та соціальну роль фізичного виховання.

Провідним напрямом у науковій літературі було висвітлення класової боротьби більшовиків за школу, демонстрація переваг радянської освіти над капіталістичною. Дореволюційний досвід роботи школи та освіти, особливо ХІХ ст., оцінювався лише в негативному напрямі.

Дослідники приходять до висновку, що міжвоєнний період, незважаючи на його нетривалість та складні суспільно-політичні обставини, характеризується пошуком наукових підходів та організація фізичного виховання дітей та молоді. Цей період відзначається інтенсивним накопиченням знань і розвитку наукової інформації про фізичне виховання. Наукові дослідження фізичного виховання набули більш системного характеру. На території України було зафіксовано національно зорієнтовані публікації, у яких обґрунтовувалася необхідність поширення фізичної культури, заснованої на народних традиціях, а також висвітлювалися питання розвитку спорту серед дітей і молоді. На цьому етапі вивчалися питання методики проведення занять, організації спортивних секцій і гуртків, а також формування державної політики у сфері фізичної культури. З'являються перші комплексні педагогічні концепції, що поєднують фізичний розвиток із моральним, інтелектуальним і соціальним вихованням.

Незважаючи на відмінності в суспільно-політичних умовах і масштабах фізкультурно-спортивного руху, дослідники акцентують увагу на характерних для цього періоду процесах та явищах: державній регламентації, прогалинах у підготовці педагогічних кадрів, вирішальній ролі громадського чинника у розвитку масової фізкультури, ідейній спрямованості, яка в одному випадку проявлялася у формуванні національних, а в іншому – радянських ідеалів.

Учені зауважують, що важливу роль у розвитку фізичного виховання школярів відігравали у цей період туристична, екскурсійна робота, змагання, свята юних фізкультурників, які були невід'ємною складовою, результатом тогочасного фізкультурно-спортивного руху.

Науковий пошук засвідчує, що в цей період формуються державні видавництва фізкультурно-спортивного спрямування. Активного розвитку набула українська спортивна періодика («Вісник фізичної культури» (1929), «Фізкультурник України» (1930) та «Спорт» (1936) та

ін.). Як показали дослідження, у публікаціях українських періодичних видань, попри їхню явну ідеологічну спрямованість, порушували чимало актуальних питань з фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл, зокрема його змісту і методів у роботі з дітьми. Друкували навчальні програми, комплекси фізичних вправ для дітей різного віку й окремо для дівчат; матеріали наукових дискусій та конференцій, серед яких значне місце посідали питання теоретичного і методичного забезпечення фізичного виховання.

Відновила свою діяльність періодична преса Західної України, зокрема і спортивні видання: пластові часописи «Вісник» (1921), «Український Пласт» (1921) «Молоде життя» (1921) та ін. Помітними спортивними виданнями 1930-х рр. були газета європейського рівня «Змаг», часопис «Готові», тижневик «Спортові Вісти», журнал «Старт». Вони мали переважно інформаційний характер, але водночас були словесною трибуною для наукових дискусій, містили статті відомих теоретиків і практиків західноукраїнського «тіловиховання». З'ясовано, що значну роль у пропаганді системи фізичного виховання, відігравали «Сокільські Вісти» (відроджені в 1928 р.), які стали єдиним загальнокрайовим виданням спортивного характеру західноукраїнських регіонів до вересня 1939 р. Саме на сторінках «Сокільських Вістей» друкували свої праці М. Тріль, В. Тихоліз, Я. Благітка, С. Гайдучок, М. Приходова та інші відомі фундатори західноукраїнської системи фізичного виховання. Їхні теоретичні напрацювання, обґрунтовані рекомендації та практичний досвід були науковою основою розвитку теоретико-методичних засад шкільної фізичної культури.

У результаті наукового пошуку встановлено, що вагомим у структурно-тематичному плані є науково-аналітичний доробок з освітньо-виховної роботи різних громадських товариств. Досить ґрунтовно досліджена різнобічна діяльність українських товариств з організації фізичного виховного у Західному регіоні України.

Історіографічний аналіз засвідчив, що для другої половини ХХ ст. характерним був спрощений і схематичний підхід до висвітлення питань фізичного виховання дітей та молоді, що зумовлювався применшенням ролі особистості та домінуванням класового критерію істини.

Фізичне виховання дітей та молоді розвивалося під впливом соціально-політичних, ідеологічних і науково-педагогічних чинників, що зумовило його специфічні тенденції та особливості. Однією з провідних тенденцій було посилення державної регламентації фізичного виховання. Воно розглядалося як важливий засіб формування всебічно розвиненої, фізично загартованої особистості, готової до праці та захисту Батьківщини. Навчальні програми з фізичної культури мали уніфікований характер, чітко

визначали нормативи фізичної підготовленості та орієнтувалися на масовість і обов'язковість занять.

Фізичне виховання дітей та молоді у цей період характеризувалося поєднанням жорсткої нормативності, ідеологічної спрямованості та поступового переходу до більш особистісно орієнтованих і оздоровчих підходів, що створило підґрунтя для подальших реформ у сфері фізичної культури та освіти.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. відбулися зміни, пов'язані з гуманізацією та демократизацією освіти. Посилилася увага до оздоровчої спрямованості фізичного виховання, збереження здоров'я дітей та молоді, формування мотивації до самостійних занять фізичною культурою. Водночас соціально-економічна криза негативно вплинула на матеріально-технічну базу та організацію фізкультурно-оздоровчої роботи.

Таким чином, третій період позначився такими тенденціями та особливостями: в Україні посилювався командно-адміністративний метод управління вихованням та освітою, спостерігається активізація питань фізичного виховання, фізкультурно-масової роботи з дітьми та молоддю та вдосконалення досвіду її організації, пропаганда фізичної культури і спорту, формування здорового активного способу життя, відновлення працездатності молоді, розробка наукових основ занять фізкультурою і спортом.

Аналіз історико-педагогічних рефлексій вчених показав, що другій половині ХХ ст. предметом вивчення були питання становлення та розвитку фізкультурного руху. Підкреслювалась провідна роль уряду, значення інструкцій та постанов для активізації фізкультурної роботи з дітьми та молоддю та значна роль всеобучу, як ініціатора систематичних масових занять фізичною культурою і спортом. Важлива роль приділялась першим спортивним досягненням спортсменів, як показнику стану фізкультурної роботи у країні. Велике значення в працях дослідників надавалось уведенню комплексу ГПО, як засобу, який забезпечував всебічну підготовку, формування комплексу умінь та навичок і сприяв масовому розвитку фізичної культури і спорту.

На початку 1970-х рр. з'являються наукові праці, у яких з позицій різних підходів наукознавчого, культурологічного, філософського, соціологічного та інших – обґрунтовується необхідність формування теорії фізичної культури як окремої наукової дисципліни. Упродовж 1975–1985 рр. опубліковано низку досліджень, присвячених визначенню її предмета, структури, змісту та категоріального апарату. Відтоді теорію фізичної культури почали розглядати як науку, спрямовану на вивчення її основних складових, сутнісних характеристик і взаємозв'язків, що

відображають її як багатовимірне явище, а також на виявлення загальних закономірностей, які визначають різні форми її функціонування.

З'ясовано, що у період домінування тоталітарного режиму розвиток теоретичної думки у сфері фізичної культури був суттєво обмежений ідеологічними настановами. За таких умов теорія фізичного виховання не мала можливості звертатися до альтернативних підходів, зокрема орієнтованих на пріоритети цілісного тілесно-духовного розвитку особистості. У системі професійної фізкультурної освіти вона фактично набувала характеру «вибіркового» поєднання знань із педагогіки, психології, соціології та історії фізичної культури.

Виявлено, що з початку 1990-х рр. наукові дослідження дедалі більше зосереджуються на вивченні можливостей фізичної культури як засобу гармонійного розвитку духовного й фізичного потенціалу вільної та самостійної особистості.

Науковий пошук засвідчив, що у своїх розвідках автори детально проаналізували всі напрями та розділи навчальної, спортивно-масової та фізкультурно-оздоровчої роботи з учнями, зокрема особливості навчальної та виховної роботи з фізичної культури, форми та умови її організації. Особливу увагу фахівці приділяють роботі фізкультурних гуртків, секцій, спортивно-оздоровчих і туристичних таборів, організації та проведенню спортивних змагань та свят. У працях також розкрито різні види позашкільної роботи з фізичної культури: екскурсії, прогулянки, заняття в дитячо-юнацьких спортивних школах (ДЮСШ), дитячих екскурсійно-туристських станціях (ДЕТС), спортивних гуртках, клубах та секціях за місцем проживання. У дослідженнях сучасних учених охарактеризовано основні, визначальні засади розвитку системи фізичного виховання та фізкультурно-спортивного руху. Керуючись цими основними засадами, дослідники розглянули не тільки особливості фізичного виховання дітей та молоді в означений період, а й проаналізували розвиток фізкультурно-спортивного руху в Україні з погляду ідейного (ідеологічного) підґрунтя, схеми організації спортивного руху, науково-методичного та програмно-нормативного забезпечення.

У третьому розділі – **«Фізичне виховання дітей та молоді у вітчизняній педагогічній думці другої половини ХІХ – ХХ століття як предмет вивчення науковців»** – проаналізовано наукові розвідки щодо ролі педагогічних персоналій у розвиток фізичного виховання в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., висвітлено здобутки історіографічних студій про ключові постаті українського фізичного виховання міжвоєнного періоду, розкрито рецепції українських дослідників щодо внеску педагогів другої половини ХХ ст. у розвиток фізичного виховання дітей та молоді в Україні.

Беручи до уваги значний науковий доробок з цієї проблеми, проведено його аналіз за проблемним принципом, узагальнено типові риси, досягнення, прогалини та специфіку вітчизняного педагогічного дискурсу.

Проаналізовані праці представників педагогічної думки досліджуваного періоду засвідчили, що українські педагоги минулого особливу увагу надавали тілесному розвитку дитини і щоб реально покращити стан фізичного виховання посильно розробляли всі його аспекти. Особливо відчутного впливу зі сторони українських педагогів теорія і практика фізичного виховання зазнала у період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Це знаходило свій відбиток у їхніх працях: книгах, підручниках, статтях, програмах, епістолярній спадщині тощо. Всі вони визначали фізичне виховання дітей одним із найважливіших компонентів у процесі становлення особистості, хоч в їхніх поглядах не завжди спостерігається однотайність в обґрунтуванні тих чи інших проблем фізичного виховання та фізичної культури.

Заслугою вітчизняних учених цього періоду є наукове обґрунтування завдань і змісту фізичного виховання особистості, чітке визначення тріади засобів (фізичних вправ, природних сил та гігієнічних факторів), методів із урахуванням специфіки фізичного виховання, теоретична розробка і практичне запровадження системи організаційних форм. Дослідження показало, що саме їхні праці стали теоретичним підґрунтям для організації системи вітчизняного фізичного виховання. Творча спадщина вітчизняних учених опиралася на народний досвід тіловиховання, загальнопедагогічні принципи (народності, природовідповідності, активності, гармонії душі і тіла тощо), а також на кращі зарубіжні практики у цій галузі.

Встановлено, що наукові дослідження 1990-х рр. суттєво трансформували ландшафт педагогічної персоналістики, включивши в його фокус нові та маловідомі постаті й імена. З кінця 90-х рр. ХХ ст., коли було подолано пострадянський синдром, наростає потік статей, дисертаційних і монографічних праць, довідників, антологій, навчально-методичної літератури, матеріалів тематичних наукових конференцій, які висвітлюють погляди учених-освітян у розвиток фізичного виховання дітей та молоді в Україні.

Доведено, що на системне осмислення різнобічного доробку українських педагогів в напрямі фізичного виховання досліджуваного періоду претендує серія змістових наукових розвідок сучасних дослідників В. Вербицького, О. Гауряк, О. Гука, Е. Дорошенка, В. Золочевського, С. Марчука, А. Окопного, М. Карпенка, Т. Кравчук, М. Лук'янченка, Р. Поліщука, Ю. Черпака, А. Цьося та ін.

Виявлено низку праць, у яких охарактеризовано внесок педагогів-просвітників (О. Анохіна, І. Боберського, О. Бутовського, Г. Ващенко,

А. Волошина, Ю. Дзеровича, М. Демкова, О. Духновича, А. Макаренка, І. Миропольського, І. Ставровського, В. Сухомлинському, К. Ушинського та ін.) у розвиток фізичного виховання дітей та молоді та проаналізовано їхню роль у становленні й розвитку вітчизняної системи фізичного виховання; ці праці містять вагомий фактологічний матеріал щодо місця фізичного виховання молодого покоління в їх творчій спадщині.

Аналіз сучасних історико-педагогічних рефлексій дає підстави стверджувати, що більш повно в наукових розвідках розкрито роль Г. Ващенка, О. Духновича, А. Макаренка, В. Сухомлинського, К. Ушинського у розвитку проблеми фізичного виховання дітей та молоді. Недостатньо вивченими залишились спадщина О. Анохіна, І. Боберського, О. Бутовського, А. Волошина, Ю. Дзеровича, М. Демкова, І. Миропольського, І. Ставровського та ін.

Усі дослідники акцентують увагу на важливому значенні наукової та педагогічної діяльності українських педагогів в контексті розбудови національної системи тіловиховання та національного відродження загалом.

Історіографічний аналіз засвідчив, що науково-педагогічна спадщина українських педагогів в напрямі фізичного виховання є значним внеском в історію фізичної культури та історію педагогіки. Також є важливим джерелом збагачення змісту системи фізкультурної освіти та виховання учнівської молоді. Вивчення фізичного виховання в педагогічній спадщині українських педагогів збагачує і доповнює знання з історії вітчизняної педагогіки та історії фізичної культури новими фактами, ідеями, концепціями. Тому повернення Україні культурних надбань освітян і громадських діячів та використання їх наукових та методичних порад з теорії й практики фізичного виховання сприятиме розвитку національної ідеї, формуванню національної приналежності підрастаючого покоління, а отже й розбудові системи освіти України.

У четвертому розділі – **«Історико-педагогічні рефлексії вітчизняних учених про професійну підготовку вчителів фізичного виховання у другій половині XIX – XX столітті»** – схарактеризовано розвідки вітчизняних дослідників щодо становлення та розвитку професійно-педагогічної підготовки вчительських кадрів з фізичної культури у другій половині XIX – на початку XX ст., виявлено особливості формування наукових знань щодо проблеми підготовки вчителів з фізичної культури у міжвоєнний період, здійснено історіографічний аналіз розвитку професійної підготовки вчителів із фізичної культури у другій половині XX ст.

Для ґрунтовнішого обґрунтування значущості окремих історіографічних студій з історії підготовки вчителів фізичної культури, а також із метою оцінювання позицій дослідників, нами залучено широкий

спектр історико-педагогічних джерел. Їх аналіз здійснюється в історико-генетичному аспекті із застосуванням історико-порівняльного методу, за пріоритету принципу цілісності в історіографічному осмисленні та обов'язкової орієнтації на ціннісний підхід з урахуванням міждисциплінарного характеру проблеми.

Аналіз джерел першого періоду (1860–1917 рр.), до яких належать збірники законодавчих актів, постанов і розпоряджень, нормативні положення про навчальні заклади, інструкції і програми викладання, праці педагогів цього періоду та ін. дозволив простежити еволюцію ключових правових засад організації професійної підготовки вчительських кадрів з фізичного виховання у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Ці документи й джерела дали змогу об'єктивно оцінити стан підготовки педагогічних кадрів з фізичного виховання в Україні в окреслений період та слугують своєрідним першоджерелом, яке засвідчує підвищену увагу до розвитку цієї проблеми.

Огляд джерел, які вивчали становлення та організацію підготовки вчительських кадрів з фізичної культури міжвоєнного періоду, показав невелику кількість досліджень, присвячених цим питанням. Встановлено, що у ці роки уряд затвердив низку положень щодо необхідності введення фізичного виховання в середніх та вищих навчальних закладах як невід'ємної складової різнобічного гармонійного розвитку особистості. У цих та інших документах перед освітніми закладами, державними установами та громадськими організаціями було висунуто головне завдання – увести фізичне виховання до планів їх роботи.

Вагому цінність для у контексті дослідження становлять праці сучасників цього періоду. Дослідники цього періоду відстоювали думку, що ефективність фізичного виховання підростаючого покоління залежить від висококваліфікованих кадрів, які забезпечують цей процес, особливу увагу надавали питанням педагогічної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання, обґрунтовували доцільність застосування різних форм фізичного виховання студентів, складали навчальні комплекси з фізичних вправ, спрямовані на оздоровлення та всебічний гармонійний розвиток особистості тощо.

Науковий пошук засвідчив, що праці третього історіографічного періоду здебільшого відповідали тогочасним ідеологічним настановам. Проведений аналіз досліджень цього періоду засвідчує, що вдосконаленню змісту освіти на факультетах фізичного виховання присвячено низку праць вчених. На основі аналізу змісту чинних навчальних планів, програм, підручників і посібників для студентів факультетів фізичного виховання, дослідники розробили комплексну модель змісту освіти майбутніх учителів фізвиховання та дійшли висновку, що одним із можливих шляхів

удосконалення змісту підготовки фахівців на факультетах фізичного виховання може бути комплексно-тематичний принцип планування змісту освіти, який характеризується поєднанням низки навчальних дисциплін у комплекси навколо основних розділів навчання. У цей період майже не виявлено спеціальних педагогічних досліджень, присвячених розвитку професійної підготовки вчительських кадрів з фізичної культури у другій половині XIX – на початку XX ст.

Період від 1991 р. – початок XXI ст. можна вважати найпродуктивнішим за кількістю праць, присвячених історії розвитку професійно-педагогічної підготовки вчителів фізичного виховання у другій половині XIX – на початку XX ст., що дає підстави стверджувати, що сучасні українські науковці зробили вагомий внесок у дослідження цієї проблеми. Варто зазначити, що на сучасному етапі активізувався інтерес учених до вивчення питань становлення та розвитку професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів фізвиховання в Україні у міжвоєнний період. У працях дослідники звертають увагу на нестачу кваліфікованих кадрів із фізичного виховання та розглядають прогресивні кроки спрямованні на підвищення рівня підготовки вчительських кадрів з фізвиховання у цей період (якісні зміни навчальних закладів, що готували майбутніх фахівців – від короткотермінових курсів фізкультури, які давали спеціальну середню кваліфікацію, до вищої професійної підготовки вчительських кадрів з фізвиховання, відкриття факультетів фізичного виховання у вищих педагогічних закладах України, вимоги держави і суспільства до завдань, мети та змісту педагогічної підготовки майбутніх учителів фізвиховання).

Встановлено, що з початку 1990-х рр. наукові дослідження дедалі більше зосереджуються на вивченні можливостей фізичної культури як засобу гармонійного розвитку духовного й фізичного потенціалу вільної та самостійної особистості. У наукових працях цього періоду, присвячених вищій освіті у сфері фізичної культури і спорту, підкреслюється її гуманітарна спрямованість й універсальність засобів фізичної культури та спорту у вирішенні завдань зміцнення здоров'я населення та формування позитивного морально-психологічного клімату в суспільстві. У зв'язку з цим особливого значення в освітньо-виховному процесі загальноосвітніх закладів набуває діяльність вчителя фізичного виховання, який повинен на високому професійному рівні виявляти й долати суперечності фізичного розвитку учнів.

Важливими в контексті нашого дослідження є наукові праці присвячені аналізу загальної характеристики розвитку освіти в Україні, розкриттю соціально-економічних умов, у яких формувалася система педагогічної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання.

Суттєву пізнавальну, загальнонаукову й теоретичну цінність становлять окремі дисертаційні дослідження вчених, у яких, у контексті інших питань, висвітлено історико-педагогічні аспекти становлення та розвитку професійної підготовки вчительських кадрів із фізичної культури в досліджуваний період, узагальнено статистичні та архівні дані, що відображають розвиток цього питання, з'ясовано внесок педагогів, громадських діячів цього періоду у започаткування підготовки кваліфікованих учителів фізичного виховання. Вагомим здобутком наукових розвідок є здійснення комплексних досліджень завдяки введенню до наукового обігу нових документів і матеріалів; визначення перспективних шляхів використання досвіду професійної підготовки вчителів фізичної культури та організації фізкультурно-масової роботи зі студентською молоддю за сучасних умов. Водночас більшість окреслених напрямів зберігає актуальність у контексті сучасного розвитку професійної підготовки вчителів фізичної культури.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні на підставі узагальнення результатів історіографічного пошуку, аналізу широкої джерельної бази здійснено цілісний системний аналіз історико-педагогічних досліджень вітчизняних учених щодо розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст.

1. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади та поняттєво категорійний апарат дослідження. Встановлено, що теорія і практика фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст. у вітчизняному педагогічному дискурсі як окрема історико-педагогічна проблема не досліджувалась. У її розв'язанні застосовано загальнонаукові методологічні підходи (парадигмальний, системний, синергетичний, культурологічний, аксіологічний) та конкретно-наукові підходи (історіографічний, герменевтичний, історичної реконструкції педагогічного знання, історико-національний); принципи (історизму, єдності історичного й логічного, об'єктивності й усебічності, цілісності, наступності й спадкоємності, міждисциплінарності); методи (загальнонаукові та історико-педагогічні).

На основі проведеного теоретичного аналізу наукових праць здійснено системний аналіз ключових понять дослідження: «фізичне виховання», «фізична культура», «здоров'язбереження», «фізкультурно-масова робота», «історіографія», «історія вітчизняної педагогічної думки», «вітчизняний педагогічний дискурс», «педагогічні персоналії».

2. Окреслено історіографію проблеми та джерельну базу дослідження. Узагальнено різні підходи до систематизації та класифікації різновидових джерел із проблеми розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст. у вітчизняному педагогічному дискурсі. Основу джерельної бази дослідження склали: документи, що регулювали систему освіти та визначали особливості розвитку фізичного виховання дітей та молоді в досліджуваній період (підзаконні нормативно-правові акти (постанови) залежно від суб'єктів, які їх видали тощо); архівні документи; праці громадських діячів, педагогів другої половини XIX – XX ст., у яких розкриваються питання фізичного виховання дітей та молоді; монографії та дисертації, які є основним інформативним джерелом реконструкції історіографічного процесу з нагромадження наукових знань про теоретичні й практичні аспекти фізичного виховання дітей та молоді в Україні в означений період; дидактичні джерела (навчальні посібники, підручники); навчальні програми, плани; узагальнювальні праці, що розкривають генезу фізичного виховання дітей та молоді в Україні, колективні видання; матеріали періодичних видань. Кожна з груп джерел має власні змістові, інформаційні та інші характерні риси й виконує особливу функцію у формуванні та накопиченні наукового знання про історичний розвиток фізичного виховання дітей та молоді в Україні у другій половині XIX – XX ст.

Проаналізовані в дисертаційному дослідженні праці систематизувались за трьома основними підходами: хронологічним, проблемно-тематичним, персоніфікованим.

3. Здійснено періодизацію розвитку історико-педагогічних досліджень теорії і практики фізичного виховання дітей та молоді в Україні у досліджуваній період та виокремлено чотири основні періоди: становлення (друга половина XIX – 1917 р.); міжвоєнний (1918–1930-і рр.); тоталітарний (1940–1980-і рр.); модернізаційно-плюралістичний (1991 р. – початок XXI ст.).

Кожний із вищезазначених періодів має суттєві відмінності в характері підходів до історико-педагогічного дискурсу, у змісті та напрямках досліджень різних теоретичних й практичних аспектів розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні, які зумовлені соціально-економічними, суспільно-політичними та соціально-культурними реаліями тих часів, коли здійснювалися дослідження. Особливого значення набуває аналіз освітніх парадигм властивих цим періодам; із їх зміною відбулися трансформації у наукових пошуках учених.

4. Схарактеризовано особливості нагромадження наукових знань про розвиток фізичного виховання дітей та молоді та проаналізовано дослідження з окремих напрямів фізичного виховання.

Аналіз стану наукової розробленості проблеми свідчить про те, що з середини ХІХ ст. й до початку ХХІ ст. йшов поступальний процес нагромадження наукових знань про теорію і практику фізичного виховання дітей та молоді України у другій половині ХІХ – ХХ ст.

Виявлено, що період із 1991 р. є найбільш продуктивним з огляду на кількість наукових розвідок з історії розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні. У своїй сукупності науковий доробок сучасних учених окреслює ключові підходи та загальну модель вивчення фізичного виховання дітей та молоді в означений період.

Дослідження вчених засвідчують, що в період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. проблема розвитку вітчизняної системи фізичного виховання концентрувалася навколо висвітлення таких питань, як роль сім'ї та школи у процесі фізичного розвитку дитини, значення фізичного виховання у процесі формування гармонійно розвиненої особистості, впровадження у навчальний процес окремого курсу – гімнастики, поширення спортивного руху в Україні, роль спортивних організацій і товариств у розвитку фізкультурно-масової роботи. Теоретичні ж аспекти фізичного виховання досліджувалися побіжно, що спричинило диспропорцію у вивченні цієї проблеми – існувала значна кількість праць практичного спрямування без достатнього наукового теоретичного підґрунтя.

Історіографічний аналіз свідчить, що проблема фізичного виховання України у міжвоєнний період відзначається інтенсивним накопиченням знань і розвитку наукової інформації про фізичне виховання. У публікаціях українських періодичних видань, попри їхню явну ідеологічну спрямованість, порушувалися чимало актуальних питань з фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл, друкували навчальні програми, комплекси фізичних вправ для дітей різного віку, матеріали наукових дискусій та конференцій, серед яких значне місце посідали питання теоретичного і методичного забезпечення фізичного виховання.

У наукових розвідках акцентується увага на характерних для цього періоду процесах та явищах: державній регламентації, прогалинах у підготовці педагогічних кадрів, вирішальній ролі громадського чинника у розвитку масової фізичної культури, ідейній спрямованості фізичного виховання дітей та молоді.

Встановлено, що розвиток фізичного виховання в Україні, починаючи з середини ХХ ст. чітко відображає загальні тенденції розвитку системи фізичного виховання окресленого історичного періоду. У дослідженнях історико-педагогічних аспектів розвитку фізичного виховання переважають підходи, що розглядають його як цілеспрямований процес розвитку фізичних і морально-вольових якостей особистості та засвоєння

систематизованих знань, фізичних умінь й навичок їх самостійного застосування впродовж життя. Мету фізичного виховання пов'язували з задоволенням потреб окремих державних структур або етнічних спільнот у підготовці всебічно розвиненої особистості, здатної до продуктивної праці та захисту Батьківщини. Водночас дослідження засвідчують появу нових рис формальної сторони фізичної культури, що виявлялися у динамічних змінах системи фізичного виховання, урізноманітненні видів фізичної підготовки, спорту й змагань, а також у розвитку організаційних форм з фізичного виховання.

5. Узагальнено праці вітчизняних учених, присвячені освітній діяльності та творчому доробку педагогічних персоналій, які здійснили вагомий внесок у розвиток фізичного виховання дітей та молоді.

Встановлено, що на сучасному етапі розширилось предметне поле теоретичних досліджень із вивчення поглядів вітчизняних педагогів другої половини XIX – XX ст.

Історіографічний аналіз засвідчує, що проблеми фізичного виховання займала чільне місце в працях передових вчених, педагогів означеного історичного періоду. Виявлено низку досліджень, у яких охарактеризовано внесок педагогів-просвітників (О. Анохіна, І. Боберського, О. Бутовського, Г. Ващенко, А. Волошина, Ю. Дзеровича, М. Демкова, О. Духновича, А. Макаренка, І. Миропольського, І. Ставровського, В. Сухомлинському, К. Ушинського та ін.) у розвиток фізичного виховання дітей та молоді та проаналізовано їхню роль у становленні й розвитку вітчизняної системи фізичного виховання; ці праці містять вагомий фактологічний матеріал щодо місця фізичного виховання молодого покоління в їх творчій спадщині.

Встановлено, що більш повно в наукових розвідках розкрито роль Г. Ващенко, О. Духновича, А. Макаренка, В. Сухомлинського та К. Ушинського у розвитку проблеми фізичного виховання дітей та молоді. Недостатньо вивченою залишається спадщина О. Анохіна, І. Боберського, О. Бутовського, А. Волошина, Ю. Дзеровича, М. Демкова, І. Миропольського, І. Ставровського та ін. Нечисленні історико-педагогічні рефлексії містять фрагментарний аналіз лише деяких аспектів їхньої діяльності в цьому напрямі.

6. Розкрито історико-педагогічні рефлексії щодо становлення та розвитку професійної підготовки вчителів фізичної культури.

З'ясовано, що модернізаційно-плюралістичний період є найпродуктивнішим за кількістю праць, присвячених історії розвитку професійно-педагогічної підготовки вчителів фізичного виховання у другій половині XIX – XX ст., що дає підстави стверджувати, що сучасні українські науковці зробили вагомий внесок у дослідження цієї проблеми.

У результаті наукового пошуку встановлено, що в період другої половини XIX – початку XX ст. у дослідженнях у контексті інших питань, висвітлено історико-педагогічні аспекти становлення та розвитку професійної підготовки вчительських кадрів з фізичної культури в досліджуваний період, узагальнено статистичні та архівні дані, що відображають розвиток цього питання, з'ясовано внесок педагогів, громадських діячів у започаткування підготовки кваліфікованих учителів фізичного виховання.

Виявлено, що на сучасному етапі активізувався інтерес учених до вивчення питань становлення та розвитку професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів фізичної культури в Україні у міжвоєнний період. У працях звертається увага на нестачу кваліфікованих кадрів із фізичного виховання та розглядаються прогресивні кроки спрямованні на підвищення рівня підготовки вчительських кадрів з фізвиховання у цей період: якісні зміни навчальних закладів, що готували майбутніх фахівців – від короткотермінових курсів фізкультури, які давали спеціальну середню кваліфікацію, до вищої професійної підготовки вчительських кадрів з фізвиховання, відкриття факультетів фізичного виховання у вищих педагогічних закладах України, вимоги держави і суспільства до завдань, мети та змісту педагогічної підготовки майбутніх учителів фізвиховання.

Історіографічний аналіз свідчить, що у наукових розвідках здійснено комплексне дослідження теоретичних засад і практичного досвіду підготовки майбутніх учителів фізичної культури у вищих педагогічних навчальних закладах України у другій половині XX ст. У вітчизняному педагогічному дискурсі схарактеризовано динаміку становлення факультетів фізичного виховання та визначено структуру, зміст підготовки майбутніх учителів фізичної культури, висвітлено організаційні та процесуально-змістові особливості підготовки вчителів фізичної культури, окреслено шляхи застосування накопиченого позитивного досвіду в сучасних умовах вищої освіти.

Проведений у дисертації комплексний і системний історіографічний аналіз теорії та практики фізичного виховання дітей і молоді в Україні другої половини XIX – XX ст. демонструє потенціал не лише для подальших наукових досліджень цього соціально-педагогічного феномену, але й для впровадження цінного історико-педагогічного досвіду в сучасну національну освітню систему.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Перспективним напрямом є вивчення та узагальнення вітчизняного досвіду здоров'язбереження; компаративний аналіз українського досвіду фізичного виховання з європейськими освітніми моделями.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові публікації, які відображають основні наукові результати докторської дисертації

Статті у виданнях, що індексуються в міжнародних базах даних

Web of Science Core Collection та/або Scopus:

1. Dzhurynskiy P., Broiakovskyi O., Tsviakh O., **Koshliak M.**, Turchak A., & Zalizniak A. Innovative dimension of effectiveness in physical education student learning. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12 (72). Pp. 167–179. DOI : <https://doi.org/10.34069/AI/2023.72.12.15> (**Web of Science**)

2. Babachuk Y., Mysiv V., Rodikov V., Ivanenko O., & **Koshliak M.** Physical education of students in the conditions of distance education. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13(75). Pp. 185–196. DOI : <https://doi.org/10.34069/AI/2024.75.03.16> (**Web of Science**)

3. Asauliuk I., Lisenchuk G., **Koshliak M.**, Kindrat V., & Prudivus N. La educación física como herramienta para la intervención social. Experiencias, escenarios comunitarios y posibilidades. *Interacción y Perspectiva*. 2025. № 15(3). Pp. 660–671. DOI : <https://doi.org/10.5281/zenodo.16910397> (**Web of Science**)

Монографія (розділи монографії):

4. Кошляк М. А. Теорія і практика фізичного виховання дітей та молоді: історико-педагогічний дискурс. *Сучасна освіта в Україні: особливості розвитку в умовах воєнного стану та повоєнні перспективи*: колективна монографія [електронне видання] / за заг. редакцією проф. Я. В.°Галети : наук. ред. проф. Т.°Я.°Довга. Дніпро : Середняк Т.°К., 2024. С. 345–364. DOI : <https://doi.org/10.36550/978-617-8139-92-6>

Статті у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

5. Кошляк М. А. Проблема збереження та зміцнення здоров'я дітей: історико-педагогічний дискурс. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : ЦДУ ім. В. Винниченка, 2022. Вип. 206. С. 146–150. DOI : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-206-146-150>

6. Кошляк М. А. Проблеми фізичного виховання в історії педагогічної думки (друга половина XIX століття). *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : ЦДУ ім. В. Винниченка, 2022. Вип. 207. С. 171–175. DOI : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-207-171-175>

7. Кошляк М. А. Організаційні аспекти становлення та розвитку фізкультурно-масової роботи з молоддю в кінці XIX – на початку XX століття. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький:

ЦДУ ім. В. Винниченка, 2023. Вип. 209. С. 213–217. DOI : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-209-213-217>

8. Кошляк М. А. Проблема виховання фізичної культури учнів в педагогічній спадщині В. Сухомлинського. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : ЦДУ ім. В. Винниченка, 2024. Вип. 212. С. 179–182. DOI : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-212-179-182>

9. Кошляк М. А. Проблема фізичного виховання дітей та молоді в системі позашкільних закладів в рецепції сучасних українських дослідників. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : ЦДУ ім. В. Винниченка, 2024. Вип. 213. С. 331–335. DOI : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-213-331-335>

10. Кошляк М. А. Підготовки майбутніх учителів фізичної культури до професійної діяльності в наукових дослідженнях. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : ЦДУ ім. В. Винниченка, 2024. Вип. 214. С. 207–210. DOI : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-214-207-210>

11. Кошляк М. А. Підготовка спортсменів у закладах спортивного профілю у наукових дослідженнях *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : ЦДУ ім. В. Винниченка, 2024. Вип. 215. С. 187–191. DOI : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-215-187-191>

12. Кошляк М. А. Способи оптимізації фізичного виховання студентів закладів вищої освіти: педагогічний дискурс. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми : Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 2024. № 5 (139). С. 325–333. DOI : <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2024.05/325-333>

13. Кошляк М. А. Сутнісні характеристики феномену «фізична культура» у наукових дослідженнях. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : ЦДУ ім. В. Винниченка, 2024. Вип. 216. С. 373–377. DOI : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-216-373-377>

14. Кошляк М. А. Особливості організації спортивно-масової роботи з учнівською молоддю в Україні в наукових рефлексіях вітчизняних учених. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми : Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 2024. № 6 (140). С. 69–81. DOI : <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2024.06/069-081>

15. Кошляк М. А. Проблема здоров'язбереження у вітчизняній педагогіці. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2024. № 97. С. 8–12. DOI : <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2024.97.1>

16. Кошляк М. А. Фізичне виховання дітей та молоді в педагогічній спадщині К. Д. Ушинського. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки.

Кропивницький: ЦДУ ім. В. Винниченка, 2024. Вип. 217. С. 207–210. DOI : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-217-207-210>

17. Кошляк М. А. Поняття «фізичне виховання» у вітчизняних наукових рефлексіях. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2025. № 98. С. 8–12. DOI : <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2025.98.1>

18. Кошляк М. А. Розвиток фізичного виховання в Україні в другій половині ХХ століття як предмет вивчення науковців. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : ЦДУ ім. В. Винниченка, 2024. Вип. 218. С. 347–350. DOI : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-218-347-350>

19. Кошляк М. А. Проблема фізичного виховання, збереження та зміцнення здоров'я в педагогічній спадщині Г. Ващенко: історіографічний огляд. *Наукові записки*. Серія : Педагогіка і психологія. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2025. Вип. 81. С. 75–79. DOI : <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2025-81-75-79>

20. Кошляк М. А. Історико-педагогічні аспекти розвитку фізичної культури та спорту в Україні в другій половині ХХ століття. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. Умань : Візаві, 2025. № 1 (13). С. 54–59. DOI : [https://doi.org/10.31499/2706-6258.1\(13\).2025.330206](https://doi.org/10.31499/2706-6258.1(13).2025.330206)

21. Кошляк М. А. Фізичне виховання дітей і молоді у вітчизняній педагогічній думці другої половини ХІХ – початку ХХ століття: сучасні дослідження та інтерпретації. *Наукові записки* [Укр. держ. університету імені Михайла Драгоманова]. Серія: Педагогічні науки. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2025. Вип. 160. С. 77–85. DOI : <https://doi.org/10.31392/NZ-udu-160.2025.10>

22. Кошляк М. А. Місце фізичного виховання молодого покоління в творчій спадщині А.Макаренка: історіографія питання. *Наукові записки*. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : ЦДУ ім. В. Винниченка, 2025. Вип. 219. С. 274–278. DOI : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-219-274-278>

Наукові публікації, які додатково відображають наукові результати докторської дисертації

Тези в матеріалах науково-практичних конференцій:

23. Кошляк М. А. Історичні аспекти розвитку фізичного виховання в Україні наприкінці ХІХ ст. *Фізичне виховання і спорт в закладах освіти на сучасному етапі: стан, напрямки та перспективи розвитку*: м-ли ХХІХ Всеукр. наук.-практ. конференції Центральноукраїнського

державного університету імені Володимира Винниченка (23 квітня 2024 р., м. Кропивницький). Кропивницький : ФОП Піскова М. А., 2024. С. 40–46.

24. Кошляк М. А. Проблема збереження та зміцнення здоров'я підростаючого покоління. *Європейське майбутнє: філософсько-освітні студії*: м-ли I Міжнар. наук.-практ. конференції (9–10 травня 2024 р., м. Херсон, м. Хмельницький). Херсон : вид-во ФОП Вишемирський В. С., 2024. Ч. 1. С. 250–252.

25. Кошляк М. А. Проблема виховання фізичної культури учнів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: виміри історичної пам'яті (український і зарубіжний дискурси)*: м-ли Всеукр. наук.-практ. конференції (30 травня 2024 р., м. Київ).

26. Кошляк М. А. Підготовка спортсменів у закладах спортивного профілю у наукових дослідженнях *Новації, практики та перспективи розвитку фізичної культури і спорту*: м-ли VII Всеукр. наук.-практ. семінару з міжнародною участю та II Всеукр. студ. наук.-практ. семінару з міжнародною участю (12 квітня 2024 р., м. Кропивницький). Кропивницький : Видавець Лисенко В. Ф., 2024. С. 171–173.

27. Кошляк М. А. Діяльність спеціалізованих закладів освіти спортивного профілю в Україні в рецепції українських учених. *Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності*: м-ли VII Міжнар. наук.-практ. конференції (10–11 жовтня 2024 р., м. Тернопіль). Тернопіль, 2024.

28. Kozar Y, Kiriachok M., Poplavska S., **Koshliak M.**, Chernenko O. Experience of the past, formation of the future: a dynamic history of student-centered education. *Proceedings of 11th SWS International Scientific Conference on Social Sciences – ISCSS*. 2024. Vol. 11. (1.2). DOI : <https://doi.org/10.35603/sws.iscss.2024/s08/54>

29. Кошляк М. А. Проблема збереження та зміцнення здоров'я особистості в спадщині Григорія Сковороди. *Філософія Григорія Сковороди: педагогіка і політика самопізнання*: м-ли X Всеукр. наук.-практ. конференції (з міжнародною участю) (3–4 грудня 2024 р., м. Харків). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2025. С. 50–52.

30. Кошляк М. А. Організація фізкультурно-оздоровлювальної роботи з учнівською молоддю в Україні: історіографічний огляд. *Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи*: м-ли VI Міжнар. наук.-практ. конференції (26 грудня 2024 р., м. Суми). Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2025. С. 40–42.

31. Кошляк М. А. Розвиток фізичної культури та спорту в Україні в другій половині XX століття в наукових дослідженнях. *Новації, практики та перспективи розвитку фізичної культури і спорту*: м-ли VIII Всеукр.

наук.-практ. семінару з міжнар. участю та III Всеукр. студ. наук.-практ. семінару з міжнар. участю (10–11 квітня 2025 р., м. Кропивницький). Кропивницький : Видавець Лисенко В. Ф., 2025. С. 175–178.

32. Кошляк М. А. Історіографічний аналіз сучасних досліджень проблеми фізичного виховання дітей та молоді. *Science in the modern world: innovations and challenges* : м-ли IX Міжнар. наук.-практ. конференції (15–17 травня 2025 р., Торонто, Канада). Торонто, Канада, 2025. С. 505–508.

33. Кошляк М. А. Пошук ефективних методів фізичного виховання молоді у ЗВО в рецепції сучасних учених. *Педагогічна майстерність майбутнього вчителя: поступ, становлення, удосконалення і зростання* : м-ли Міжнар. науково-практ. форуму (5 червня 2025 р., м. Полтава). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2025. С. 998–1001.

АНОТАЦІЯ

Кошляк М. А. Теорія і практика фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX століття у вітчизняному педагогічному дискурсі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка. Кропивницький, 2026.

У дисертації здійснено цілісний і системний аналіз історико-педагогічних досліджень розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX століття.

Обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження. Встановлено, що теорія і практика фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст. у вітчизняному педагогічному дискурсі як окрема історико-педагогічна проблема не досліджувалась. У її розв’язанні застосовано комплекс наукових підходів: загальнонаукових (парадигмального, системного, синергетичного, культурологічного, аксіологічного) та конкретно-наукових (історіографічного, герменевтичного, історичної реконструкції педагогічного знання, історико-національного); принципів (історизму, єдності історичного й логічного, об’єктивності й усебічності, цілісності, наступності й спадкоємності, міждисциплінарності); методів (загальнонаукових та історико-педагогічних).

Основу джерельної бази дослідження склали: документи, що регулювали систему освіти та визначали особливості розвитку фізичного виховання дітей та молоді в досліджуваній період (підзаконні нормативно-

правові акти (постанови) залежно від суб'єктів, які їх видали тощо); архівні документи; праці громадських діячів, педагогів другої половини XIX – XX ст., у яких розкриваються питання фізичного виховання дітей та молоді; монографії та дисертації, які є основним інформативним джерелом реконструкції історіографічного процесу з нагромадження наукових знань про теоретичні й практичні аспекти фізичного виховання дітей та молоді в Україні в означений період; дидактичні джерела: навчальні посібники, підручники; навчальні програми, плани; узагальнювальні праці, що розкривають генезу фізичного виховання дітей та молоді в Україні, колективні видання; періодичні видання. Кожна з груп джерел має власні змістові, інформаційні та інші характерні риси й виконує особливу функцію у формуванні та накопиченні наукового знання про історичний розвиток фізичного виховання дітей та молоді в Україні у другій половині XIX – XX ст. Проаналізовані в дисертаційному дослідженні праці систематизувались за трьома основними підходами: хронологічним, проблемно-тематичним, персоніфікованим.

Здійснено періодизацію розвитку історико-педагогічних досліджень теорії і практики фізичного виховання дітей та молоді в Україні у досліджуваний період та виокремлено чотири основні періоди: становлення (друга половина XIX – 1917 р.); міжвоєнний (1918–1930-і рр.); тоталітарний (1940–1980-і рр.); модернізаційно-плюралістичний (1991 р. – початок XXI ст.). Кожний із вищезазначених періодів має суттєві відмінності в характері підходів до історико-педагогічного дискурсу, у змісті та напрямках досліджень різних теоретичних й практичних аспектів розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні, які зумовлені соціально-економічними, суспільно-політичними та соціально-культурними реаліями тих часів, коли здійснювалися дослідження. Особливого значення набуває аналіз освітніх парадигм властивих цим періодам; із їх зміною відбулися трансформації у наукових пошуках учених.

Схарактеризовано особливості нагромадження наукових знань про розвиток фізичного виховання дітей та молоді та проаналізовано дослідження з окремих напрямів фізичного виховання. Аналіз стану наукової розробленості проблеми свідчить про те, що з середини XIX ст. й до початку XXI ст. йшов поступальний процес нагромадження наукових знань про теорію і практику фізичного виховання дітей та молоді України у другій половині XIX – XX ст. У своїй сукупності науковий доробок учених окреслює ключові підходи та загальну модель вивчення фізичного виховання дітей та молоді в означений період.

Узагальнено дослідження вітчизняних учених, присвячені освітній діяльності та творчому доробку педагогічних персоналій, які здійснили вагомий внесок у розвиток фізичного виховання дітей та молоді. Виявлено

низку праць, у яких схарактеризовано роль педагогів-просвітників у розвиток проблеми фізичного виховання дітей та молоді та проаналізовано їхній внесок у становлення та розвиток вітчизняної системи фізичного виховання; ці праці містять вагомий фактологічний матеріал щодо місця фізичного виховання підростаючого покоління в їх творчій спадщині.

Розкрито історико-педагогічні рефлексії щодо становлення та розвитку професійної підготовки вчителів фізичної культури. Встановлено, що модернізаційно-плюралістичний період є найпродуктивнішим за кількістю праць, присвячених історії розвитку професійно-педагогічної підготовки вчителів фізичного виховання у другій половині XIX – XX ст., що дає підстави стверджувати, що сучасні українські науковці зробили вагомий внесок у дослідження цієї проблеми.

Ключові слова: фізичне виховання, фізична культура, здоров'язбереження, фізкультурно-масова робота, фізкультурно-спортивний рух, професійна підготовка вчительських кадрів з фізичного виховання, педагогічні персоналії, історія вітчизняної педагогічної думки, історіографія, вітчизняний педагогічний дискурс.

ABSTRACT

Koshliak M. A. Theory and Practice of Physical Education of Children and Youth in Ukraine in the Second Half of the 19th – 20th Century in the National Pedagogical Discourse. – Qualification Scientific Work as a Manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Pedagogical Sciences on the specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University. Kropyvnytskyi, 2026.

The dissertation reveals and comprehensively characterizes historical and pedagogical studies of domestic scholars on the development of physical education of children and youth in Ukraine in the second half of the 19th – 20th century.

The theoretical and methodological foundations of the research are substantiated. It has been established that the theory and practice of physical education of children and youth in Ukraine in the second half of the 19th – 20th centuries within the national pedagogical discourse has not previously been studied as a separate historical and pedagogical problem. To solve it, a complex of scientific approaches was applied: general scientific (paradigmatic, systemic, synergetic, cultural, axiological) and specific scientific (historiographical, hermeneutic, historical reconstruction of pedagogical knowledge, historical-national); principles (historicism, unity of historical and logical, objectivity and

comprehensiveness, integrity, continuity and succession, interdisciplinarity); methods (general scientific and historical-pedagogical).

The source base of the research includes: documents regulating the education system and determining the peculiarities of the development of physical education of children and youth during the studied period (by-laws, normative legal acts depending on issuing authorities, etc.); archival documents; works of public figures and educators of the second half of the 19th – 20th centuries addressing issues of physical education; monographs and dissertations as key sources for reconstructing the historiographical process of accumulating scientific knowledge on theoretical and practical aspects of physical education; didactic sources (manuals, textbooks, curricula, plans); generalizing works revealing the genesis of physical education in Ukraine; collective publications; periodicals. The analyzed works were systematized according to three main approaches: chronological, problem-thematic, and personalized.

The periodization of the development of historical and pedagogical studies of the theory and practice of physical education of children and youth in Ukraine during the studied period has been carried out, identifying four main periods: formation (second half of the 19th century – 1917); interwar (1918–1930s); totalitarian (1940s–1980s); modernization-pluralistic (1991 – early 21st century).

Each of these periods has significant differences in approaches to historical and pedagogical discourse, content, and research directions regarding various theoretical and practical aspects of physical education development, determined by socio-economic, socio-political, and socio-cultural realities of the respective times. The analysis of educational paradigms characteristic of these periods is of particular importance, as their transformation influenced the scientific inquiries of researchers.

The features of the accumulation of scientific knowledge on the development of physical education of children and youth are characterized, and studies on specific areas of physical education are analyzed. The analysis of the state of scientific development shows a progressive accumulation of knowledge on the theory and practice of physical education of children and youth in Ukraine from the mid-19th century to the early 21st century. The collective scholarly work outlines key approaches and a general model for studying physical education in the specified period.

The studies of domestic scholars devoted to the educational activity and creative heritage of pedagogical figures who made significant contributions to the development of physical education are summarized. A number of works have been identified that characterize the contribution of educators to the development of physical education and analyze their role in the formation and development of the national system of physical education; these works contain substantial factual material on the place of physical education in their creative heritage.

Historical and pedagogical reflections on the formation and development of professional training of physical education teachers are revealed. It has been established that the modernization-pluralistic period is the most productive in terms of the number of works devoted to the history of professional pedagogical training of physical education teachers in the second half of the 19th – 20th centuries, which allows us to assert that modern Ukrainian scholars have made a significant contribution to the study of this problem.

Keywords: physical education, physical culture, health preservation, mass physical culture work, physical culture and sports movement, professional training of physical education teachers, pedagogical personalities, history of national pedagogical thought, historiography, national pedagogical discourse.

Підписано до друку 27.03.2026. Формат 60x84 ¹/₁₆. Зам. № 718.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. др. арк. 1,9. Тираж 100.

ВІДДРУКОВАНО: ФОП Піскова М.А.
м. Кропивницький, вул. Тараса Карпи, 17–11.
СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
№ 2444000000027816 від 18.08.2016.